

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Філологічний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра української літератури

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

бакалавра

на тему: «Фольклорна та літературна модель образу Сави Чалого»

«Folklore and literary model of the image of Sava Chaly»

Виконала: студентка *денної форми* навчання

напряму підготовки 6.020303 Філологія

Зуб Антоніна Олександрівна

Керівник к.ф.н., доц. Мостова Л. Б. _____

Рецензент к.ф.н., доц. Казанова О. В. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ _____ від _____ 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК №1

протокол № _____ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бал)

Завідувач кафедр

Голова ЕК

_____ доц. О. Г. Шупта-В'язовська

(підпис)

_____ проф. Т. Ю. Ковалевська

(підпис)

Одеса – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-7
ОСНОВНА ЧАСТИНА.....	8-41
Розділ I. Фольклорні витоки образу Сави Чалого.....	8-15
Розділ II. Інтерпретація образу Сави Чалого в однойменній трагедії Миколи Костомарова «Сава Чалий».....	16-28
Розділ III. Ремінісценції образу Сави Чалого в історичній драмі Карпенко-Карого «Сава Чалий».....	29-41
ВИСНОВОК.....	42-44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45-47

ВСТУП

Актуальність проблеми відступництва диктує нам сьогоднішня реальність, яка так чи інакше пов'язана із поняттям зради. Спалах інтересу до цієї теми в українській літературі припав на ХІХ століття, яке стало досить помітною частиною загальноєвропейського літературного процесу. Окремі аспекти окресленої проблеми знайшли своє відображення як у фольклорі, так і літературі, зокрема у творах багатьох митців слова (М. Костомарова, М. Старицького, В. Стефаника, І. Франка, Т. Шевченка, і т. д.).

Історія України знає і своїх героїв, і зрадників, які ставали на службу завойовників і допомагали їм тримати в покорі український народ. Антиномії Байди і турецького царя, Богдана Хмельницького і Барабаша, Полуботка і Кочубея (Кучук-бея), Гната Голого і Сави Чалого – супроводжували всю трагічну історію України. Проте не всі герої та їхні антиподи знайшли адекватне відображення у мистецтві. Сава Чалий і Гнат Голий – типові образи-антиномії, які стали предметом народних історичних балад, легенд і переказів, літературних драматичних творів.

До художнього осмислення історичної постаті Сави Чалого зверталися найвидатніші драматурги минулого, зокрема М.Костомаров та І. Карпенко-Карий у своїх однойменних драмах “Сава Чалий”, першоджерелом чи поштовхом до написання яких послужили численні варіанти історичних пісень про Саву Чалого.

Одним із вагомих досліджень, де говориться про Саву Чалого, була праця М.Костомарова «История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества». На цей час уже були надруковані і продовжували друкуватися першоджерельні матеріали (балади, легенди, перекази), зібрані такими вченими, як Вацлав з Олеська, Я.Головацький, З. Доленга-Ходаковський, М.Драгоманов, М.Костомаров, М.Максимович, Д.Мордовець, А.Скальковський, І.Срезневський, П.Чубинський та інші.

М.Костомаров досить об’єктивно підходить до аналізу фольклорного

образу Сави Чалого, зосереджує свою увагу на його козацькому походженні, але повністю підтримує народний погляд, зараховуючи його в ряд антигероїв. Як зрадник і ренегат Сава Чалий подається в історіографічних працях та коментарях до українських народнопоетичних збірок.

Однотименні драми М.Костомарова і І.Карпенка-Карого написані у різні літературні епохи, але їх філософська і літературна цінність аж ніяк не зменшується. Дослідженню творчості обох видатних письменників присвячено велику кількість робіт. Проте тема «Сави Чалого» часто обминалась критиками або її вагомість у творчому доробку того чи іншого письменника тенденційно замовчувалась.

Трагедії «Сава Чалий» М.Костомарова і І.Карпенка-Карого за тривалу історію свого існування зазнали не тільки різноманітних, але й протилежних тлумачень як щодо свого ідейного змісту, так і щодо художніх якостей.

Тему зрадництва і відступництва перед Батьківщиною досліджували багато дослідників, було написано багато статей, монографій, публіцистичних праць. Цю проблему порушує Й. Антоній у статті «З гайдамацької історії минулого віку», К. Лемещенко говорить про козацтво як соціально-політичну силу суспільства України XVI-XVII ст. [12, 97]. Продовжив розгляд цього питання Є.Рихлик у праці «Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі». Дослідник, враховуючи попередні коментарі до українських і польських збірок пісень, намагається простежити польські народнопоетичні варіації на один із легендарно-історичних українських мотивів – про Саву Чалого та його сина Саву Цалинського [24, 120]. Цікавою є монографія С.Мишанича «Народні месники України у фольклорі» де автор вперше ґрунтовно досліджує фольклорну гайдамаччину, залучає до аналізу і історичну пісню про Саву Чалого та Гната Голого, висловлюючи свій погляд на ставлення народу до теми зради [16, 54].

У більшості критичних праць переважали догматичні підходи, адже втрачені були ті вагомні критерії, передовсім естетичні, якими відзначалась критика 20-30-х років XX ст. Тому необхідною стає потреба дещо по-іншому

поглянути і на трактування постаті Сави Чалого у творчому доробку М.Костомарова і І.Карпенка-Карого.

Отже, образ Сави Чалого у фольклорі і художньому письменстві трактувався неоднозначно, тож дане дослідження є спробою його комплексного аналізу. Нас цікавить розв'язання проблеми зради в українській історичній драмі кінця ХІХ ст., зокрема в п'єсі І. К. Карпенка-Карого «Сава Чалий», в однойменній п'єсі Миколи Костомарова та їх фольклорних прототипах.

Фольклорна і літературна інтерпретації постаті Сави Чалого є актуальною не лише з погляду її художнього осмислення в усній і писемній літературі, а й в історико-пізнавальному, філософсько-соціальному аспектах.

Теоретико-методологічну основу становлять праці з теорії питання, які висвітлюється у дослідженнях Й. Антонія, Г. В'язовського, Н. Миринюк, Л. Підгорної, Ю. Пінчука та К. Поліщука.

Й. Антоній в своїй роботі «З гайдамацької історії минулого віку» акцентує увагу на образі Сави Чалого, розглядає його у контексті епохи і пов'язує з гайдамацькою історією минулого.

Важливою є праця В'язовський Г. А. «Літературно-художній тип і його прототипи». В своїй роботі дослідник намагається показати як конкретні факти життя а також історичні персоналії підносяться в літературі до великого узагальнюючого звучання, що в свою чергу призводить до виникнення літературно-художніх типів. Доводить, що поняття літературно-художнього типу включає в себе не тільки передачу соціальної суті образу-персонажа, але обов'язково і індивідуальних рис героя твору, тільки йому властивого характеру.

У статті Н. Миринюк йдеться про внесок І. Карпенка-Карого у відтворення історичного минулого України, підкреслюється актуальність порушених у драматичних творах митця проблем етичного і морального характеру в умовах сьогодення, зокрема проблеми патріотизму і зрадництва, розкривається підґрунтя зради історичного діяча на прикладі

діяльності Сава Чалого, відзначається оригінальність трактування драматургом цього образу.

Л. Підгорна у своїй праці «Думознавча концепція Миколи Костомарова» звернула увагу на методологічні принципи роботи письменника. Простежує процес формування концептуальної парадигми романтизму у драматургії М. Костомарова та її застосування і розвиток у творчому доробку митця.

У дослідженнях з теорії питання Пінчука Ю. А. Микола Костомаров постає як історик козацтва. Підгорна Л. М. розглядає думознавчу концепцію Миколи Костомарова про історію зрадника, покараного месниками, відступництво сотника Чалого.

Поліщук К. М. у своїй роботі «Драматургія Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) як перехідне явище» акцентує свою увагу на місце драматургії Івана Тобілевича у контексті старого і нового художнього методу. Особливу увагу приділено дослідженням, у яких драматургія Тобілевича розглядається як драма порубіжжя.

Об'єкт дослідження: історична драма Миколи Костомарова «Сава Чалий», Івана Карпенка-Карого «Сава Чалий», історична пісня «Ой, був в Січі старий козак...» та інші фольклорні матеріали.

Предметом дослідження є образ Сави Чалого, конкретні постаті історичного минулого України, засоби їх характеротворення; сюжети, в яких діють герої, події і факти, покладені в основу твору, та засоби творення конкретних образів: вчинки героїв, портретне зображення, авторська характеристика тощо.

Мета роботи полягає у з'ясуванні трактування образу Сави Чалого як фольклорної та літературної моделі в однойменній драмі Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) та Миколи Костомарова.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- розглянути образ Сави Чалого представлений в історичних і фольклорних джерелах;

- простежити як втілюються патріотичні мотиви та мотиви осуду у творах;

- дослідити тему зради як морально-етичної категорії у зв'язку з піднесенням національно-визвольної боротьби українського народу;

У роботі використовуємо культурно-історичний, порівняльний, психологічний та філологічний **методи**.

Наукова новизна. Робота є ґрунтовною спробою дослідження образу Сави Чалого у фольклорі та художній драматургії, бо певні розвідки, що були здійснені понад сторіччя тому, сьогодні вимагають перегляду і реінтерпретації. Зібрано і розглянуто велику кількість фольклорного матеріалу про Саву Чалого, який дозволяє чітко уявити історичний етап розвитку уснопоетичного процесу в XIX та XX століттях.

По-новому висвітлена рецепція образу Сави Чалого в однойменних драмах М.Костомарова та І.Карпенка-Карого, де простежується літературна традиція запозичень фольклорних мотивів осуду ренегатства і зради.

Драматичні твори розглянуто у плані появи нових тем і проблем, що було перспективним явищем у розвитку тодішньої української драматургії, в якій панівне місце посідала етнографічно-побутова драма. Перехід до історичної тематики спричинив виникнення в літературі нових жанрів, сюжетів, ускладнення драматичної інтриги, поглиблення історизму.

Структура роботи

Робота складається зі вступу, основної частини, що складається з трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (що налічує 36 позицій).

ВИСНОВКИ

Патріотизм і зрада – «вічна» проблема людського буття. Тема любові до Батьківщини і відступництва знайшла відображення у народних піснях, легендах, думах та баладах. В кінці XIX – початку XX ст. інтерес до теми патріотизму та зради серед письменників був викликаний загальною настроєвістю українського суспільства. Провідним стало питання самовідданого служінню Батьківщині, яке одночасно протиставлялось зраді, підступництву і лиходійству. Яскравою історичною постаттю, на прикладі життя якої можна простежити моральну деградацію особистості, є Сава Чалий.

Історична пісня «Ой, був в Січі старий козак...», яка була поширена по всій території України, мала велику кількість варіантів, але вихідну етичну позицію й висновки зберегла незмінними. Узагальнені картини з минулого українського народу передають образ Сави Чалого як запродавця, який зрадив своїх побратимів та Батьківщину. Зради власних інтересів він перейшов на сторону ворога і вчиняв розправу над колишніми товаришами-козаками.

В свою чергу в польському фольклорі образ Сави Чалого набуває символічного значення і користується великою популярністю. Чалий виступає в ролі українсько-польського патріота, який віддав своє життя за Вільну Річ Посполиту.

У 1860-х роках М. Лисенко, беручи за основу українську баладу «Ой, був в Січі старий козак...», записав одноіменну історичну пісню, яка послужила поштовхом чи першоджерелом для написання історичних драм «Сава Чалий» М. Костомаровим і І. Карпенком-Карим.

На ґрунті вивчення народної поезії й історії у М. Костомарова склалися уявлення про риси національного характеру українців, на основі чого він створив цілу портретну галерею історичних діячів. Як автор історичного твору, Микола Костомаров, не сліпо копіює події минулого, а, зіставляючи відібраний історичний та фольклорний матеріал, відтворює історичну правду в формі правди художньої. «Історія — це не опис життя вождів і ідей, а опис

прагнень, дій і почуттів народу» — таким було кредо Костомарова, якому він прагнув слідувати впродовж усього свого життя.

М. Костомарова намагається виправдати дії Сави Чалого. Пояснює дії героя жорстокістю історичних обставин, які склалися. Наголошує, що у Сави Чалого не було можливості реалізувати себе в інтересах народу.

Основою трагізму образу головного героя є нерозв'язана внутрішня суперечність між його бажанням зробити добро для свого народу, досягти мирного життя та об'єктивною неспроможністю цього поривання. Сава гадає, що все, що він робить – в ім'я спокою на Україні. Він бажає щастя для свого народу, але зневіряється і стає на шлях згоди з польським панством, чого не може пробачити козацька старшина.

Відчуваючи неминучість своєї загибелі як розплати за зрадництво, Сава Чалий зустрічає смерть спокійно, але так і не розв'язавши душевної драми.

Історична драма «Сава Чалий» Карпенка-Карого усупереч традиції, зображує Саву як людину, що є і жертвою обставин, власних амбіцій, і зрадником, передусім самого себе. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) створив багатогранний образ, притаманний новітній суспільній драмі, розгорнув широку картину життя українського народу, показавши класову диференціацію в його середовищі.

Карпенко-Карий намагався бути чесним у змалюванні свого героя, підкресливши велику трагедію особистості, яка, опинившись у критичній ситуації, на мить втратила себе. Адже, на початку твору Сава народний ватажок, який користується повагою повсталих мас, має авторитет навіть серед ворогів. Проте гординя та себелюбство вплинули на вибір Сави Чалого, і в кінцевому результаті він обрав сторону ворога.

Зрадництво Сави, запродакство зумовлюють його загибель, що показана у творі як кара іменем народу – це є розв'язка всього конфлікту історичної драми.

Отже, твір Карпенка-Карого не просто засуджує зраду, Сава Чалий зраджує своє, духовно несвідоме військо, щоб зробити його свідомішим,

прищепити моральність, і не його вина, а швидше, його біда, що народ не зрозумів свого ватажка.

В цьому і виявляється різниця між однойменними драмами М.Костомарова та І.Карпенка-Карого, які написані з різницею більше ніж пів сторіччя (61 рік). Вони по-різному висвітлюють життєву трагедію Сави Чалого. Це пояснюється кількістю та якістю накопиченого на час появи драматичних творів історичного матеріалу, особливістю інтерпретації образу Сави Чалого в історіографічних працях.

Протягом століть усна народна творчість була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду українського народу, втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Згодом стала основою для драматургії XIX- XX століть. Її особливістю було використання сюжетів з народного життя. В їх основі лежать драматичні конфлікти, які стали надзвичайно важливими в суспільному відношенні, повчальними для загалу суспільства.

Отже, у зв'язку з художнім осмисленням теми зради, на прикладі життя Сави Чалого, необхідно говорити про три різні «правди»: суто історичну, фольклорну і літературну. Та можемо стверджувати одне - як би письменники не змальовували історію та її героїв – всі вони роблять свій безпосередній внесок в розвиток і в дослідження не тільки культурних, але і загальнометодологічних проблем всього історичного процесу. Розкривають чимало нагальних питань і намагаються знайти відповіді на деякі з них.

Список використаних джерел

1. Антоній Й. Сава Чаленко. З гайдамацької історії минулого віку / Й. Антоній // Києвская старина. — К., 1887. — № 2. — С. 471— 490.
2. В'язовський Г. А. Літературно – художній тип і його прототипи / Г. А. В'язовський // Державне видавництво художньої літератури. — К., 1962. — 74 с.
3. Грушевський М. С. З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / М. С. Грушевський. — К., 1928. — 315 с.
4. Duma o Sawie Czałym kozaku. Ze szkicu małoruskiego // Bojan. Część pierwsza. Wydawca A.Pieńkiewicz. — Wilno, 1838.— С. 152-156.
5. Карпенко-Карий І. К. «Сава Чалий». Драматичні твори : [упор. Р. Я. Пилипчика]. — К.: Наук. думка, 1989. — 608 с.
6. Костомаров М. І. История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества. // М. І. Костомаров. Зібрання творів. Історичні монографії та дослідження : У 21 т. / М. І. Костомарова — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1906. Т. 21. — 1906. — 1081 с.
7. Костомаров М. І. «Сава Чалий». Історичні твори. : [упор. В. А. Заменський]. — К. : Київський університет, 1989. — 733 с.
8. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : [упор. І. П. Бетко, А. М. Полотай]. — К.: Либідь, 1994. — 384 с.
9. Костомаров М. І. Зібрання творів : У 2 т.— К. : Дніпро, 1967. Т. 1. — 1967. — 414 с.
10. Крохмальний Р. Метаморфоза і текст / Роман Крохмальний. — Львів: В-во ЛНУ імені Івана Франка, 2005. — 424 с.
11. Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму. — К., 1965. — 132 с.

12. Лемещенко К. Б. М. І. Костомаров про козацтво як соціально-політичну силу суспільства України XVI-XVII ст. / К. Б. Лемещенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — К., 2006. — № 1. — С. 95 — 101.
13. Лубківський І. Про принципи і зраду. Що ми втратили і що здобули / І. Лубківський // Українська правда. — К., 2011. — № 2. — С. 8 — 10.
14. Маковій Марія. Драматургія І. Карпенка-Карого з погляду рецептивних інтересів молоді / М. Маковій // Українська література. — К., 2012. — № 10. — С. 50 — 52.
15. Миринюк Надія. Проблема патріотизму і зрадництва в драмі Івана Карпенка– Карого «Сава Чалий» / Н. Миринюк // Філологічний дискурс. — Хмельницький, 2016. — №3. — С. 90 —97
16. Мишанич С.В. Народні месники України у фольклорі // Фольклористичні та літературознавчі праці.: Твори у 2-х тт. — Донецьк: Донецький національний університет, 2003. — Т. 2. — С. 134
17. Олексіїв В. Конфедерат Сава Чаленко // Історичний вісник. — Тюмень., 1912. —Т.128. — С.1034-1057
18. Підгорна Л.М. Думознавча концепція Миколи Костомарова / Л. М. Підгорна // Українське літературознавство. — К., 2012. — № 75. — С. 16 — 168.
19. Підгорна Л. М. Микола Костомаров в оцінках Івана Франка / Л. М. Підгорна // Українське літературознавство. — К., 2012. — № 76. — С. 167 — 172.
20. Підгорна Л. М. Фольклористична діяльність Миколи Костомарова : автореферат дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.01.01 «Українська література» / Л. М. Підгорна. — К., 2006. — 20 с.
21. Пінчук Ю. А. Вибрані студії з костомаровознавства / Юрій Пінчук. — К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. — 608 с.

22. Пінчук Ю. А. Микола Костомаров як історик козацтва / Ю. А. Пінчук // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. — 1999. — № 81. — С. 264 — 265.
23. Пінчук Ю. А. Костомаров М. І. 1817-1885 рр. / Ю. А. Пінчук // Українське літературознавство — К., 1992. — 231с.
24. Рихлик Є. Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі // Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. — К., 2010. — С.156 — 183.
25. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / О. І. Салтовський — К. : ПАРАПАН, 2002. — 396 с.
26. Смілянська В. А. Літературна творчість Миколи Костмарова // В. А. Смілянська. Зібрання творів : У 2 т. / А. Смілянська — К.: Дніпро, 1990. Т. 1.— 538 с.
27. Стельмах С. П. Історична наука // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2005. — Т. 3 : Е — Й. — С. 562.
28. Українські народні думи та історичні пісні. [упор.: П. Д. Павлій, М. С. Родіна. М. П. Стельмах]. — К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1955. — 700 с.
29. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-ти т. / Іван Якович Франко. — К.: 1982. Т.35. — 392 с.
30. Франко І. Я. Про театр і драматургію : Вибр ст., рец. та висловлювання / Іван Франко — К. : Мистецтво, 1957. — 240 с.
31. Чикур Л. Д. Ідея месіанізму як вимір історіософічності у М. Костомарова і Т. Шевченка / Л. Д. Чикур // Історико-літературний журнал. — 2006. — №12. — С. 65 — 71.
32. Шабліовський Є.С. Микола Костомаров і Україна / Є. С. Шабліовський // Жовтень. — 1967. — № 4. — С. 123 — 138.

33. Шабліовський Є.С. Микола Костомаров // Шабліовський Є. С. Зібрання творів : У 2 т. / Є. С. Шабліовський — К. : Дніпро, 1967. Т. 1. — 1967. — 414 с.
34. Шнайдер І. Трагедія Сава Чалий Карпенка-Карого і українська історична драма XIX ст. / І. Шнайдер // Наук. думка — К., 1959. — 269 с.
35. Щербина В. Сава Чаленко и Игнат Голый / В. Щербина — К., 1891. — 158 с.
36. Ярошевич І. А. Опозиція фольклорної і літературної інтерпретацій постаті Сави Чалого : автореф. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спеціальність. 10.01.01 «Українська література» / І. А. Ярошевич. — Донецьк, 2003. — 35 с.